

Makale Geliş Tarihi: 27.03.2019
Kabul Tarihi: 21.06.2019

TÜRK DIŞ POLİTİKASINA TARİHSEL BİR BAKIŞ: TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (1919-1925)

Dr. Öğr. Üyesi Erkan AFSAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
eafsar@yyu.edu.tr
ORCID:0000-0002-3787-8162

Öz

Türk-Rus ilişkileri uzun bir tarihi sürece dayanmaktadır. Türkiye'nin jeostratejik konumuna bağlı olarak Rusya'nın sıcak denizlere inmek için boğazlar üzerindeki tarihsel istekleri bu ilişkide belirleyici olmuştur. Bu eksen doğrultusunda Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar geçen zamana bakıldığında, Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi, askerî ve iktisadî münasebetlerin üç yüz yıllık geçmişinin olduğu görülmektedir.

1917'de Çarlık Rusyası'nda meydana gelen Bolşevik İhtilali sonuçları itibarıyla Milli Mücadele öncesinde ve sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin başlamasında ve devam etmesinde önemli dönüm noktası olmuştur. Bu süreç ulusal kurtuluş mücadelesinin başlamasıyla birlikte emperyal güçlere karşı güçlenerek devam etmiştir. Yeni Türk devletinin kuruluş süreciyle birlikte Rusya'nın Misak-ı Milli'yi kabul etmesiyle de iki ülke arasındaki ilişkiler dostluk temelinde gelişmiştir.

Bu çalışmada da Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında Türk-Rus ilişkilerinin nasıl başladığına, hangi şartlar altında geliştiğine tarihsel bakış açısıyla değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Jeostrateji

Abstract

Turkish-Russian bilateral relations have a very long history. Depending on the geostrategic position of Turkey, Russia's historical demands on the Turkish straits to land in the warm seas has been decisive in the Turkish-Russian relations. Within this framework, when we view the periods from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, political, military and economic relations between Turkey and Russia has a history of 300 years.

The Bolshevik Revolution in Tsarist Russia in 1917 was an important turning point in the beginning and continuation of relations between the two countries before and after the National Liberation Struggle. This process strengthened with the beginning of the National Liberation Struggle towards the imperial powers. Based on the establishment of the new

Turkish state and Russia's acceptance of the National Pact, bilateral relations between the two countries developed on the basis of friendship.

In this study, how the Turkish-Russian relations started during the years of the National Struggle and conditions under which it developed will be discussed from a historical perspective.

Keywords: Turkey, Russia, Geostrategy

GİRİŞ

1-Milli Mücadele Öncesi Ruslarla İlk Münasebetler

Tarihi gelişim süreci içerisinde Türkiye'nin jeostratejik konumuna bağlı olarak Türk- Rus ilişkilerinin eskiye dayalı olduğu bilinmektedir. Hiç şüphe yok ki bu ilişkilerin mihenk taşı; Rusya'nın, tarihsel hedefleri olan sıcak denizlere inme ve Balkanlar üzerindeki genişleme politikaları oluşturmuştur. Osmanlı Devleti döneminde başlamış olan siyasî, askerî ve ticarî ilişkiler, Milli Mücadele yıllarında emperyal güçlere karşı, yardımlaşma ve işbirliği esasına dayalı olarak devam etmişti.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da Ekim 1917'de meydana gelen Bolşevik İhtilali, Rusya'nın siyasî ve iktisadî sistemini değiştirmişti. Öncelikle bu ihtilal Rusya'nın iç ve dış politika anlayışında önemli değişimlere neden olmuştu. Bolşevik İhtilali ile birlikte geçici olarak yönetimi ele geçiren Vladimir İlyich Ulyanov Lenin ve arkadaşları, Çarlık yönetiminin yıkılmasıyla Batılı devletlerle birlikte girdikleri I. Dünya Savaşı'ndan herhangi bir koşul öne sürmeden -toprak ve tazminat talebinde bulunmayacaklarını, ulusların geleceklerini kendilerinin belirlemesi gerektiği hususları belirtilerek- çekileceklerini tüm dünyaya duyurmuşlardı.

Bu barışçıl bildiri sonrası Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşeviklerle ilk teması Milli Mücadele süreci öncesinde çoğunluğunu İttihatçı kadroların teşkil ettiği İstanbul'daki Karakol Cemiyeti (Tevetoğlu,1988,Zürcher,1995) ve Enver Paşa kurmuştu (Gürün,2010:11-13,Goloğlu,1970:251, Cebesoy,1955:134)¹. Sovyet Rusya'nın mütareke teklifine Osmanlı Devleti olumlu yanıt vermişti. Enver Paşa'nın isteği üzerine III. Ordu Kumandanı Mehmet Vehip Paşa, 24 Kasım 1917'de Rus Kafkasya Genel Kumandanı Generali P.A. Prjevalski'ye bir mektup yazarak Rusların mütareke önerisini kabul ettiklerini belirtmişti. 15 Aralık 1917'de iki tarafın heyetleri mütarekenin boyutunu görüşmek üzere bir araya gelerek Brest-Litovsk Mütarekesini imzaladılar (Kurat,1990:232-233,Yavuz,

¹ Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa'nın, kongre için Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal ile görüştüğü kendisinin Sovyetlerle gayri resmi ilişkiler kurması ve yardım sağlanması konusunda Mustafa Kemal tarafından görevlendirildiği belirtilmiştir.

1995:207-232). Başka bir cephede bulunan Transkafkasya Komiserliği'yle (hükümeti) de, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalanarak barış görüşmeleri başlatılmıştı. Bu mütarekelerin önemine bakıldığında; uzun süreden beri ara ara da olsa devam eden Türk-Rus Savaşlarının sona ermesi açısından önemliydi. Erzincan Mütarekesi sonrasında Brest-Litovsk görüşmelerinde bir araya gelen taraflar (Almanya, Avusturya- Macaristan, Bulgaristan) ilişkilerin geliştirilmesi konusunda adımlar atmışlardı. Brest-Litovsk görüşmelerine Türk heyetinden başkan olarak eski Sadrazamlardan Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa ve Türk Askerî Ataşesi Zeki Paşa, Müsteşar Hikmet Bey katılmıştı (bknz:Kılıç, 1998). Heyet dönemin Sadrazamı Mehmed Talat Paşa'dan aldıkları talimat üzerine Bolşeviklerle uzun müzakerelerde bulunmuşlardı (Kodaman, 2012:65-68; Qafarov,2015:215-227; Taş,1995:15).

Öte yandan Sadrazam Mehmed Talât Paşa, Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey ile birlikte, Alman hükümeti yetkilileriyle de ikili görüşmeler yapmışlardı. Almanlardan, Ruslara karşı Elviye-i Selâse'yi (Üç Vilayet: Kars, Ardahan ve Batum) boşaltmaları konusunda destek istemişlerdi. Uzun süren müzakereler neticesinde Rus tarafının politikalarında yumuşamalar olmuştu (Kurat,1990:368). Türk yetkililerin Brest-Litovsk görüşmelerinde özellikle üzerinde durdukları önemli başlıklar bulunmaktaydı. Rusların işgali altında bulunan Doğu Anadolu Vilayetlerinin geri alınması ve 1877-1878 yıllarında Osmanlı- Rus Harbi sonucunda savaş tazminatı olarak Rusya'ya verilmek zorunda kalınan Elviye-i Selâse Vilayetlerinin Osmanlı Devletine geri verilmesi meseleleriydi (Kılıç,1998:119, Aydemir,1972:124)². Uzun görüşmeler sonucunda; Sovyet Rusya, Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması yapıldı. Türk tarafını ilgilendiren ve en çok üzerinde durulan önemli konu: Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerinin yapılan plebisit (halkoylaması) sonucunda Rus orduları tarafından boşaltılarak, buraların yönetiminin Osmanlı Devletine bırakılmasıydı (Kurat,1967:375-415). Ayrıca Brest-Litovsk Barış Antlaşması, Sovyet Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ilk resmî belge olması açısından da önem arz etmektedir. İki tarafın sonraki yıllardaki ilişkileri bu antlaşmaya göre şekillenecektir.

² Bu süreçte Sarıkamış Taarruzunun başarısız olmasına rağmen Enver Paşa ve İttihat Terakki üyelerinin Turancılık ülküleri devam etmekteydi.

2-Milli Mücadele Yıllarında Türk-Rus İlişkileri (1919-1922)

2.1. Bolşeviklerin Anadolu ile Resmi Olmayan İlk Temasları

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı toprakları batılı güçler tarafından de facto/fiili biçimde işgale uğramıştı. Bu işgaller karşısında Mustafa Kemal ve arkadaşları Anadolu'ya geçerek çeşitli vilayetlerde kongreler düzenleyerek işgallere karşı nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini saptamışlardı. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışının ardından Bolşeviklerle temasa geçilmesi konusu üzerinde de durulmaya başlanmıştı. Bu konuda Mustafa Kemal'in Hüsrev (Gerede) Paşa'yla birlikte 7 Haziran 1919'da Kâzım Karabekir Paşa ile yazışmasında Bolşeviklerle ilişki kurma konusunda görüş alışverişinde bulunmuştu (Karabekir,1990:56-57).

Öte yandan Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından önce Bolşevik hükümetiyle gayri resmi temaslarda bulunduğu iddia edilmişti (Şapolyo,1958:116). Özellikle Mustafa Kemal'in Havza Görüşmeleri sırasında Rus Miralay (Albay) Budiyeni ile görüştüğü, Budiyeni'nin, Mustafa Kemal'e, Bolşevik Rusya'nın Anadolu hareketine silah, cephane ve para yardımını vaad ettiği ve Milli Mücadele sonrası süreçte kurulacak olan yeni devletin nasıl bir rejimi benimseyeceği konusunda da ikilinin görüş alışverişinde bulunduğu iddia edilmişti³ (Ertürk,1996:318-319, Yerasimos,1979:107-108, Aydemir,1999:37-38, Gürün,2010:8-9).

1919 yılının ortalarında iddia edildiği gibi Bolşeviklerle yapılan tek temasın Havza Görüşmeleri sırasında olmadığı Ruslarla birçok defa görüşüldüğü de yazılmıştı. Kuvay-ı Milliye'nin 61. Tümen Komutanı Miralay Kâzım (Özalp) Paşa'nın Bolşeviklerle önceden Balıkesir'de temas kurduğu yönündeki iddialarını destekleyici şu ifadeleri dikkat çekiciydi: "... Mücadelemizi Rus dostluğuna dayanarak devam ettireceğimizi, kapitalist alemine karşı Ruslarla aynı fikirde olduğumuzu ilân edersek, bize istediğimiz kadar silah, cephane, para ve hattâ icab ederse Türkistanlı asker yardımı yapacaklarını söylediler..." (Özalp,1988:74, Burçak, 1983:10).

³ Bolşeviklerle Mustafa Kemal arasındaki ilk temasın Samsun'a çıkıştan sonra 25 Mayıs 1919'da Havza'da Mustafa Kemal ile Rus Albay'ı Budiyeni arasında gerçekleştiği yönünde çeşitli kaynaklar bulunmaktadır. Bu görüşmede Budiyeni'nin Anadolu hareketine Bolşeviklerin Milli Mücadeleye destek vereceklerini bunun karşılığında da Anadolu'da kurulacak rejimin Bolşevik rejimine benzer bir rejim olması yönünde Mustafa Kemal'den garanti istediği yönünde görüşler bulunmaktadır. Görüşmeyle ilgili iddialara Kamuran Gürün daha temkinli yaklaşırken, Şevket Süreyya Aydemir, ise böyle bir görüşmenin olmadığını ifade etmiştir.

Bolşevikler tarafından yapılan bu tekliflere Kâzım Paşa'nın olumsuz yanıt verdiği ancak Rusları dost ve komşu ülke olarak tanıdıklarını da belirtmişti. Bir asker olarak Kâzım Paşa'nın bu sözleri Milli Mücadele başlamadan önce emperyalistlere karşı Bolşeviklerle görüşmeler yapıldığı yönündeki iddiaları da güçlendirmesi bakımından önemlidir.

V.İ. Lenin'in emperyalistlere karşı tüm dünyaya yönelik mesajlarının yer aldığı Ekim 1917 bildirisi sonrasında ikinci bir bildiri de 13 Eylül 1919'da Dışişleri Komiserliği Müslüman Yakın Doğu Dairesi Başkanı Dr. Neriman Nerimanov'un imzasıyla yayınlandı. Bu bildiri de Anadolu hareketine yardıma hazır olduğu ifade edilmişti (Armaoğlu:1987:309). Bildiri sonrası Bursa Valisi Bekir Sami Bey'in (Kunduh) isteği üzerine, Halil (Kut) Paşa, Sivas'a giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Mustafa Kemal Paşa, 1919 Eylülü'nde Moskova'ya göndereceği Halil Paşa'dan: “*Senden şark taraflarında istifade etmek isteriz. Mesela Bolşeviklerle aramızda yol açmak ve bu surette irtibatı temin etmek, sonra Bolşeviklerden silah, cephane ve para yardımı görmek. Siz mütarekeden evvel Kafkaslarda ordularımızla hareket yapmıştınız. O zamanlarda Bolşevikleri yakından tanımıştınız. Binaenaleyh bu taraflardan Anadolu'ya yapacağınız yardım, diğer taraflardan yapacağınız yardımlardan daha kıymetli olacaktır. Bu vazifeyi üzerinize alırsanız, şark vaziyeti hakkında hem bizi tenvir eder, muvaffak olduğunuz takdirde birçok yardımlar temin edebilirsiniz*” (Aydemir,1999:370, Cebesoy, 1955:132-134, Kinross,1994:286)⁴ sözleriyle Bolşeviklerin niyetlerini tam anlamıyla öğrenip kendilerine bildirmelerini istemiştir.

⁴“Halil Paşa'nın Bolşevikler diyarına gönderilmesi fikri, ilk önce 1919 Eylül'ünde, Sivas Kongresi günleri ve İstanbul'dan kaçıp, Sivas'a geldiği zaman, Mustafa Kemal tarafından düşünüldü. Halil Paşa, Birinci Dünya Harbi'nin son safhasında Güney Kafkasya'da ordu kumandanlığı göreviyle bulunmuştu. Bölgeyi ve problemlerini az çok bilirdi. Hatta Enver Paşa'nın İstanbul'dan kaçtıktan sonra Güney Kafkasya'ya geçerek orada amcası Halil Paşa'yla bazı çabalara girşerek, oralarda insiyatifi ele almak niyetleri de beslediği bilinen bir şeydir. Fakat mütarekeden sonra ve aradaki haberleşme imkânsızlığı yüzünden bu hesaplar yürümedi. Enver Paşa Kırım'da Talat ve Cemal Paşalardan ayrılıp, çıktığı Karadeniz yolculuğundan geri döndü. Halil Paşa ise Kafkasya'dan İstanbul'a dönerek, kendi ayağıyla Bekirağa Bölüğü denilen zindana düştü”. Şevket Süreyya Halil Paşa, Harbiye de Mustafa Kemal ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile aynı dönemde okumuş aynı zamanda Osmanlı ordusu başkomutan vekili olan Enver Paşa'nın da yeğeni idi. Rumeli'de Selanik'te ve Trablusgarp'ta birçok askeri görevlerde bulunmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi sorumluluğunu da üzerine almıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Irak Cephelerinde kolordu komutanlığı sıfatı ile bulunmuştu;

2.2. Türk-Rus Dostluğu ve Münasebetlerin Gelişmesi

Bolşeviklerle görüşmeler yapmak üzere bizzat Mustafa Kemal tarafından Rusya'ya gönderilen Halil Paşa, yaptığı görüşmelerde; Bolşevik Hükümeti'nin Milli Mücadeleye destek vermelerindeki amaçlarından bir tanesinin; ortak düşmana karşı birlik olup siyasi yalnızlıktan kurtulma amaçlarının olduğunu bildirmişti. Bu görüşmeler sonrasında ilk olarak Trabzon üzerinden Karaköse'ye (Ağrı) ulaştırılmak üzere askerî lojistik malzeme ve altın gönderilmişti (Tansel,1965:73, Cebesoy 1955:134)

Milli Mücadele sürecinde Türk – Rus ilişkileri her geçen gün artmıştır. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin (BMM) açılmasıyla Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak Bolşeviklerin 1917'de kurduğu Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ile diplomatik münasebetlerin kurulmasını önemsemişti. Bu amaçla Büyük Millet Meclisi yönetiminin tanınması ve Bolşevikler arasında işbirliği ve ittifak yapılması için Bolşeviklerin lideri İ.V. Lenin nezdinde bir girişimde bulundu. Gerek yeni kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti gerekse Bolşevik Hükümeti arasındaki ilişkiler “*reel politik*” çerçevede ele alınarak geliştirilmiştir. Bu bakımdan kurulan Büyük Millet Meclisi Hükümeti, siyasi yalnızlıktan kurtulmak ve Bolşeviklerle anlaşıp Doğu Cephesi'nin kapanmasını sağlayarak askerî kuvvetlerini Batı Cephesine kaydırmayı hedeflemişti.

Bolşevik Hükümetinin ilk hedefi de; Milli Mücadeleye, askerî malzeme ve parasal destek vererek yeni kurulacak olan devletin rejiminin, kendi rejimleri olan Komünizm yönünde tercih edilmesini sağlamaya yönelik taktiksel bir hamle idi (Burçak,1983:9, Sönmezoğlu,2004:83-98). Bolşeviklerin ikinci hedefi ise; Anadolu hareketine destek vererek, İngiltere'nin boğazlar üzerinden Bolşevik Rusya'yı sıkıştırma politikasını boşa çıkararak, Afganistan, Hindistan ve Kafkasya'daki Müslümanlar üzerinde iyi intiba bırakarak İngiltere'ye karşı üstünlük kazanmak idi (Sönmezoğlu,2004:83, Carr,1989:283). Farklı beklentiler içerisinde olan her iki hükümetin örtüştükları ortak nokta ise; emperyalist-işgalci devletlere karşı olmalarıydı.

Türk-Rus ilişkilerinin Milli Mücadele safhasındaki dönemle ilgili olarak Kâmuran Gürün: “...*Gerek Türkiye, gerekse Rusya, bu yakınlaşma ve dostluktan Milli Mücadele süresince belirli menfaatler sağlamışlardır. Ancak Türkiye, Rus dostluğunu her ne kadar Rusya'nın niyetlerine tam bir itimadı yoksa da devam edecek bir ilişki olarak görürken Rusya'nın tutumunun batı ile ilişkileri düzeltmek için bu dostluktan kolaylıkla geçebileceği intibasını yaratır yönde*

olmuştur.” (Gürün,2010:100) Bu ifadeleriyle Gürün, her iki tarafın çıkarlarına göre hareket ettiklerine dikkat çekmiştir.

Yeni iki hükümet arasındaki bu ilişkilerin başlaması ve gelişmesinde şüphesiz lider faktörü de önemli idi. Ankara Hükümeti'nin lideri Mustafa Kemal ve Bolşevik Hükümeti'nin lideri Vladimir Ilyich Lenin'in şahsi fikirleri Türk-Rus dostluk ilişkilerinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli yer tutmuştur. Bu amaç ve hedefler doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'yla görüş alışverişinde bulunarak Lenin'e 26 Nisan 1920 tarihli mektup göndermişti. İlk resmî girişim de olan bu mektup BMM Hükümeti ile Sovyet Hükümeti arasında İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek olan münasebetlerin de başlangıcını teşkil etmiştir (Armaoğlu,1973:893-895, Yerasimos,1979:232). Mektupta; Sovyet Hükümeti'nden ulusal kurtuluş mücadelesi için gerekli olan askerî lojistik malzemeler ve maddî yardım konusunda destek istenmişti (Kolesnikov,2010:27). Lenin'in direktifiyle, Sovyet Hariciye Komiseri George V. Çiçerin 3 Haziran 1920'de mektuba cevap vererek; Bolşevik Hükümeti'nin, emperyalistlere karşı başlatılan Türk ulusal kurtuluş mücadelesini desteklediklerini, Ermenistan ve İran'la olan sınır problemlerini çözme konusunda arabulucu olabileceklerini ve diplomatik ilişkilerin tesis edilmesini önemsediklerini belirtmişlerdi (Aralov,1985:6). Mustafa Kemal, gelen mektuba 20 Haziran 1920'de şu şekilde cevap vermişti. Türk-Rus diplomatik ilişkilerin kurulması önerisini, Ermenistan ve İran'la sınırlarının tespit edilmesi konusundaki Bolşeviklerin arabuluculuk tekliflerini memnuniyetle karşıladığını belirtmişti. Özellikle Doğu bölgesindeki Ermenistan sınırıyla ilgili asayiş problemlerini çözmeye Sovyet Hükümeti'nin daha aktif bir rol üstlenmesi de mektupta üzerinde durulan önemli konulardandı (Carr,1989:236-237).

İki lider arasındaki mektuplaşmadan önce resmi ilişkilerin diplomatik zeminde devam etmesi amacıyla Ankara Hükümeti adına Bekir Sami Bey⁵ başkanlığındaki heyet Bolşevik Hükümeti'yle ilişkileri geliştirmek üzere 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya hareket etmişti (Sonyel,1991:9,Cebesoy,1955:61). Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetin görevi, Sovyet Rusya ile dostluk ilişkisi kurarak ihtiyacımız olan maddi yardım ve her türlü askeri lojistik malzemenin teminini sağlamaktı (Atatürk,2013:315, Cebesoy,1955:61). Heyette; Miralay İbrahim Bey, İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey ve Lazistan Mebusu Osman Bey, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey bulunmaktaydı Türk heyeti iki ay süren

⁵ Bekir Sami (Kunduh) Bey aynı zamanda Türkiye'nin ilk Hariciye Vekilidir.

yolculuktan sonra 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varmıştı(Kolesnikov,2010:27, Gürün,2010:35, Tengirşenk,2001:179-180,Carr, 1989:283). Heyet ilk olarak 24 Temmuz 1920'de Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin tarafından kabul edilmişti(Cebesoy,1955:59). Türk-Rus heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonunda 24 Ağustos 1920'de Sovyet yönetimiyle bir dostluk antlaşması taslağı üzerinde müzakerelere başlandı.

Görüşmelerde; Ankara Hükümeti ve Bolşevik Hükümetinin birbirlerinin rejimlerini tanımasını, taraflar arasında iyi komşuluk münasebetlerinin kurulmasını, ticari ilişkilerin başlatılıp geliştirilmesini; bir diğerinin topraklarında yaşayan kendi vatandaşlarının hak ve hukukunun korunmasını ve boğazların uluslararası bir konferansta belirlenecek yeni statüsünün kabul edilmesi taslakta yer almıştı(Saray,1984:24, Cebesoy,1955:79-80). Heyet Başkanı Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey'le Ankara'ya görüşme metninin taslağını göndererek durumu bildirmiştir(Gürün,2010:37). Mustafa Kemal Paşa, taslağı inceledikten sonra bazı konuların net olmaması ve ilişkilerin güven üzerine oturamayacağına sinyallerini de görünce heyete derhal yurda dönmeleri talimatını iletmişti(Cebesoy,1955:69). Buna gerekçe olarak da, özellikle Bolşeviklerin Doğu Anadolu sınıрыyla ilgili Ermeniler lehine düzenlemeler yapma istekleri karşısındaki tutumu neden olmuştu. Türk heyetinin Moskova'da yaptığı görüşmelerin tıkanması üzerine ilişkilerin devam etmesi için iki tarafta karşılıklı olarak büyükelçilik açma kararı almışlardı. Mustafa Kemal, Sovyet Rusya ile ilişkilere önem verdiği için bu makama Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı 21 Kasım 1920'de Moskova Büyükelçisi olarak tayin etmişti. Sovyet Rusya'da P.G. Budu Medivani'yi 15 Aralık 1920'de Ankara'ya büyükelçi olarak atamıştı(Kolesnikov,2010:27-28,Sonyel,1991:51,Cebesoy,1955:101). Sovyet Hükümeti'nin bu ataması İstanbul Hükümeti yerine Ankara Hükümeti ile diplomatik ilişki kurmayı tercih edeceğini göstermesi açısından önemliydi.

2.3. Moskova Antlaşması

Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya Büyükelçi olarak atanması Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemi açmıştı. 18 Şubat 1921'de Ali Fuat Paşa ile müzakerelere katılacak olan Türk heyeti Moskova'ya gitmişti(Carr,1989:283). Heyette ayrıca Hariciye vekili Yusuf Kemal Tengirşenk, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur da yer almıştı(Tengirşenk,2001:190-191). Heyeti karşılayanlar arasında daha önceden Moskova'ya gelip büyükelçiliğe yerleşen Halil Paşa da vardı.

21 Şubat 1921'den itibaren heyetler arasında görüşmeler başlamıştı. Türk heyeti ilk olarak Rus Büyükelçisi Medivani'nin Ankara hükümetine yazdığı mektup üzerine Moskova'ya geldiklerini belirterek müzakerelerde ellerini güçlendirmek istemişlerdi. Heyetler arasındaki ilk görüşmenin Sovyet Hariciye Komiseri Çiçeri'nin uzlaşmaz tavırları yüzünden iyi geçmemesi üzerine Türk heyeti sonuç alınamayacağını görünce Josef Stalin ile görüşme talebinde bulunmuştu. Stalin'in devreye girmesiyle askerî ve teknik konular üzerinde görüşmeler 26 Şubat 1921'de başlamıştı. Türk heyeti silah, para, cephane ve çeşitli ihtiyaçları belirten listeyi Rus tarafına vermişti(Cebesoy, 1955)⁶. Bunun yanında ikili heyet Misak-ı Milli'nin tanınması, boğazların statüsü, kapitülasyonların kaldırılması gibi konuları da görüşmüşlerdi.

Yapılan müzakereler sonucunda Türk-Rus İlişkilerinin temelini oluşturan Ruslarla resmi adı Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması olan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Barış Antlaşması imzalandı(Gürün, 2010:68-69). Moskova Antlaşması'yla Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştı. Söz konusu antlaşma maddelerine bakıldığında ilk olarak Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin sınırlarını belirleyen 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milliye -Batım hariç- tanınması Ankara Hükümetine içte ve dışta önemli bir diplomatik başarı kazandırmıştır. Bunun yanı sıra Doğu Cephesindeki bu başarı özellikle Batı Cephesinde devam eden kurtuluş mücadelesine askerî ve psikolojik destek bakımından avantaj sağlamıştır. Bu antlaşmayla yeni Türk devletinin tanımadığı uluslararası hiçbir antlaşmayı Sovyet Rusya tanımamayı kabul edince Sevr Antlaşması'nın da hükümsüz kalması demektir. Antlaşmada, Kars ve Ardahan sancaklarının Türkiye'ye ait olduğunun kabul edilmesiyle doğu sınırları güvence altına alınmıştı. Batım'un Rus desteğiyle yeni kurulan Gürcistan'a bırakılmasıyla da Sovyet Hükümeti Kafkasya ve Orta Asya'ya hâkimiyetini genişletme hedefine ulaşmıştı(Karpat,2012:259). Antlaşmanın bir diğer önemi de 7. Madde de belirtildiği üzere, iktisadi bağımsızlık önünde en büyük engel teşkil eden kapitülasyonların kaldırılmasının Sovyet Rusya tarafından kabul edilmesi idi(Gürün, 2010:69, Cebesoy, 1955:138-147, Soysal,2000:32-38).

⁶Ali Fuat Cebesoy, hatıralarında İkinci Moskova Görüşmeleri sırasında askeri yardım listesini yeniden hazırladıklarını ve iki taraf askeri temsilcileri arasında müzakerelerin yapıldığından bahseder. Görüşmeler sonrasında bu malzemelerin ya Rus limanları ya da Rus şimendiferleri kullanılarak Türk memurlarına teslim edilmesini Rusların taahhüt ettiklerini belirtir.

2.4. Lozan Barış Konferansı

16 Mart 1921'deki Moskova Antlaşması'nın 5. Maddesinde; boğazlar rejiminin nasıl olacağı hususunda, Türkiye'nin egemenliğine ve Başkent İstanbul'un güvenliğine hiçbir zarar gelmeyeceği konusunda görüş birliğine varılmıştı. Ayrıca boğazların uluslararası ticarete açılması ve gemilerin geçiş serbestliğinin nasıl olacağı gibi hususların da Karadeniz'e ve boğazlara kıyısı olan devletlerin temsilcilerinin daha sonra katılacağı konferansta görüşülmesine karar verilmişti(Soysal,2000:3). Ancak Lozan Barış Konferansı'nda boğazlarla ilgili görüşmelere Karadeniz'e kıyısı olmasından dolayı Sovyet Rusya da çağrılmıştı(bknz:Şimşir, 2012, Meray, 2001, İnönü, 1987, Soysal, 2000:93-225). Konferansta Rus Heyeti ile Türk Heyeti arasında "boğazların rejimi" ile ilgili görüş farklılıklarının olduğu görülmüştür. Rus Hariciye Komiseri Çiçerin boğazlarla ilgili ticaret gemilerinin geçişinin tüm devletlere tamamen serbest olmasını, savaş gemilerinin geçişinin de Türkiye hariç kapalı olması gerektiğini söylemişti. Ayrıca Çiçerin, boğazların güvenliği için Türkiye'ye, her türlü araç ile boğazları silahlandırma yetkisinin de tanınması gerektiğini ifade etmişti. Türk tarafı ise; başta İngiltere olmak üzere müttefik devletlerin Rusların bu önerilerini kabul etmeyeceklerini görerek konferansın devamını sağlamak adına orta bir yol izlenmesi taraftarıydı. İstanbul ve Marmara'nın güvenliği için denizden ve karadan gelecek saldırılara karşı güvence verilmesini, savaş gemilerinin Boğazda ve Karadeniz'de bir tehlike yaratmamaları için geçişlerinin kısıtlanmasını, ticaret gemilerinin ise savaş ve barışta serbest geçişlerini kabul ederken, Boğazların askerden arındırılması meselesini de kabul etmemişti(Gürün,2010:96). Neticede görülmüştür ki Lozan Barış Konferansı'nda boğazlarla ilgili olarak Türkiye ve Sovyet Rusya'nın tezleri yerine müttefik devletlerin tezleri kabul edilmişti(Soysal,2000:156-157).

3. Lozan Barış Konferansı Sonrası Önemli Gelişme: 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

Lozan Barış Konferansı'nda boğazlarla ilgili kabul edilen düzenlemeler Türk-Rus ilişkilerinde buruk bir hava estirmişti. Bu durumu aşmak için Mustafa Kemal Paşa iki ülke arasındaki ilişkilere önem verdiğini 1 Mart 1924'teki Meclisteki şu konuşmasında belirtmişti: "*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile ilişkilerimizin dostane mahiyette muhafazasına ve fiilen gelişmesine içten bir kıymet vermekteyiz. Bazı zorluklar kısmen pratikte halledilmiştir. Hemen hemen neticelenmiş olan konsolosluk mukavelesinin imzası*

gecikmeyecektir ümidindeyiz."⁷ ifadeleri Mustafa Kemal'in, Sovyet Rusya'yla ilişkilerin dostane bir şekilde sürdürülmesinden yana olduğunu göstermesi bakımından önemliydi. Çünkü konjunktörel olarak her iki ülkede uluslararası siyasette yalnızlardı ve birbirlerine ihtiyaçları var idi.

Bu anlamda 1921'de imzalanan Moskova Antlaşmasıyla gelişen Türkiye-Sovyet Rusya dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesi için Lozan sonrasında önemli diplomatik gelişmeler yaşandı. Ülke içerisinde meydana gelen bir takım olaylar ve Lozan Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan sorunlar nedeniyle içte ve dışta yaşanan zorlukları aşmak için Türkiye, Sovyet Rusya ile ilişkilerini sürdürmeye kararlıydı. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan Musul'un İngiltere mandaterliğinde Irak'a bırakılması Türkiye'nin Sovyet Rusya ile ilişkilerini geliştirmesinin gerekliliğini artırmıştı. Sovyet Rusya'nın da rejiminden ötürü batı tarafından siyasal yalnızlığa itilmişliği, 1 Aralık 1925'te Locarno Güvenlik Sistemi(Sander,1993:16-17,Uçarol,1995:525-526) ile Almanya'nın tekrar uluslararası sürece dâhil olması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan doğu sınırlarının güvenliği meselelerinden ötürü Sovyet Rusya'da Türkiye ile ilişkilerini sürdürme kararı almıştı. Her iki ülke de belirtilen nedenlerden dolayı 17 Aralık 1925'te Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) ile Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Paris'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı imzalamalarıyla İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar tesis edilecek işbirliği de gerçekleşmişti. TBMM tarafından 11 Şubat 1926'da onaylanarak 26 Haziran 1926'da yürürlüğe giren 3 madde ve 3 protokolden oluşan⁸ 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Paketi olarak ta bilinen antlaşmanın yürürlük süresi başlangıçta üç yıl olarak saptanmıştı⁹. Daha sonra 1929'daki Uzatma Protokolü ve 1931 tarihli Bahri Protokolü ile beş yıl, 1935 tarihli yeni bir protokol ile de on yıl daha uzatılmıştı¹⁰. Antlaşmada; her iki taraf birbirlerinin aleyhine herhangi bir saldırı da, ittifakta ve siyasal antlaşmada bulunmamayı, birbirlerine danışmayı karşılıklı taahhüt etmişlerdi(Soysal,2000:272-275, Armaoğlu, 1991: 168). Bu antlaşma aynı zamanda iki ülkenin ticari ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB), İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca sürekli Türkiye'nin Doğu bölgesinde

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima:2, C.7, 1.03.1340 (1924), TBMM Matbaası, Ankara 1970, s.6.

⁸ Düstur, III. Tertib, C.VII, Ankara 1928, s.460-463.

⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: III, C.22, 11.02.1926, TBMM Matbaası, Ankara 1977, s.150-151.

¹⁰ Ulus,10 Sontaşın (Kasım) 1935.

toprak (Kars, Ardahan) ve boğazlardan üs talepleri iki ülke arasında gerginliklere neden olmuştu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında günün koşullarının değiştiğini öne süren Rus Dışişleri Bakanı Molotov'un, Türkiye'ye 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının 7 Kasım 1945'te fesih edileceğini bildirmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler de sona ermişti(Gürün,2010:276-277)¹¹.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı devam ederken 1917'de Çarlık Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali savaşın gidişatını etkilediği gibi Çarlık Rusya'nın hem iç hem de dış politikasında önemli değişim ve dönüşümlere neden olmuştu. Yönetimi ele geçiren Bolşeviklerin izlemiş oldukları anti emperyal politikalara karşı duruşları uluslararası politikada yalnızlaşmalarına neden olmuştu. Osmanlı Devleti'nin de I. Dünya Savaşı'nda İtilaf devletlerine karşı savaşı kaybetmesi emperyalistler tarafından ülke topraklarının işgaline zemin hazırlamıştı. Tüm bu gelişmeler iki ülkenin ortak düşmana karşı işbirliğini elzem kılmıştı. Türk topraklarının işgal faaliyetlerine karşı Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlatmış oldukları ulusal kurtuluş mücadelesi bir anlamda emperyalist güçlere karşı Türk-Rus politikalarının da aynı çizgide kesişmesini sağlamıştı.

Her iki tarafın ortak düşmana karşı birlikte hareket etmelerinde farklı beklentileri de bulunmaktaydı. Türk tarafının beklentileri öncelikle; Türk bağımsızlık mücadelesinde Bolşeviklerle işbirliği yaparak işgalci devletlere karşı Rusların her türlü desteğini almaktı. Bolşevikler, ilk zamanlar kendi komünist rejimlerini Türk topraklarında yaymak ve siyasal yalnızlıktan kurtulmayı hedefleyerek Türklerin kurtuluş mücadelesine destek vermişlerdi. Bu amaçla da ilk olarak 1878'de Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nden almış oldukları toprakları Brest-Litovsk Antlaşması'yla geri vermişlerdi. Ortak düşmana karşı mücadelede işbirliği konusunda her iki tarafın beklentileri farklı olsa da dış dinamiklerin de zorlamasıyla Mustafa Kemal ve arkadaşları Bolşevik yetkililerle bu süreçte çeşitli temaslar kurarak dostluk ve işbirliği antlaşmalarını imzalamışlardı. Bu bağlamda iki devlet arasında Brest-Litovsk'yle başlayan süreç 1921'deki Moskova Antlaşması ve 1925'teki Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanması ile 1945 yılı sonuna kadar dostluk ve ittifak antlaşmaları çerçevesinde devam etmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle Sovyet Rusya'nın yayılmacı bir politika izleyerek savaş süresince Türkiye'den, boğazlarda üs ve Doğu

¹¹ Ulus, 22 Mart 1945, Akşam, 22 Mart 1945; Kâmuran Gürün, a.g.e, s.276-277;

Anadolu'da toprak talep etmeleri Milli Mücadele sürecinden beri devam eden Türk-Rus ilişkilerini de sona erdirmişti.

Kaynakça

A-Tutanaklar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: II, C.7,1.03.1340 (1924), TBMM Matbaası, Ankara 1970.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, İçtima: III, C.22, 11.02.1926, TBMM Matbaası, Ankara 1977.

Düster, III. Tertib, C. VII, Ankara 1928, s.460-463.

B-Gazeteler

Ulus,10 Sontesrin (Kasım) 1935.

Akşam, 22 Mart 1945.

Ulus, 22 Mart 1945.

C-Araştırma Eserleri

Aralov, Semenovich Ivan, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, Çev. Hasan Ali Ediz, Birey-Toplum Yay. Ankara 1985.

Armaoğlu, Fahir, “1920 Yılında Millî Mücadele ve Sovyet Rusya”, VII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler, C. II, TTK Basımevi, Ankara 1973, s. 893, 895.

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), C.I, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara, 1991.

Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk-Söylev, Zeynep Korkmaz, Ed. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

Aydemir, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, (1914-1922), C.III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.

Burçak, Rıfki Salim, Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983.

Carr, Edward Hallett, Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi I (1917-1923), Çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 1989.

Cebesoy, Ali Fuat, Moskova Hatıraları, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955.
Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996.

Goloğlu Mahmut, Üçüncü Meşrutiyet 1920, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

- Gürün, Kamuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Basımevi, Ankara 2010.
- İnönü, İsmet, Hatıralar, C.II, Der.Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.
- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, Yüce Yayınları, İstanbul 1990.
- Kılıç, Selami, Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917-3 Mart 1918) İstanbul, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- Kinross, Lord, Atatürk, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994.
- Kodaman, Bayram, “*Bolşevik İhtilali ve Türkiye*”, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 25, Mayıs 2012 Isparta, s. 65-68.
- Kolesnikov, Aleksandr Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri, Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Kurat, Akdes Nimet, “*Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı*”, Belleten, Temmuz C. XXXI, Num. 123, Ankara 1967, s. 375,415
- Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Mehmet Saray, Atatürk’ün Sovyet Politikası, Damla Neşriyat, İstanbul 1984.
- Meray, Seha L., Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2001.
- Özalp, Kâzım, Millî Mücadele (1919-1922), C.I, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Qafarov, Vasif, “*Brest-Litovsk Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Politikası*”, Yeni Türkiye, Kafkaslar Özel Sayısı III, Sayı:73, Ankara, Temmuz-Aralık 2015, s.215,227.
- Sander, Oral, Siyasi Tarih 1918-1990, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Sonyel, Salâhi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.II, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- Soysal, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),C.I, TTK Basımevi 2000.
- Sönmezoğlu, Faruk, “*Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi*”, Türk Dış Politikasının Analizi, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.83,98.
- Şapolyo, Enver Behnan, Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul 1958.
- Şimşir, Bilal N, Lozan Günlüğü, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012.
- Tansel, Selahattin, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı (1919-1922), Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1965.

- Taş, Fahri, Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk, Özyurt Matbaacılık, Ankara 1995.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal, Vatan Hizmetinde, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.
- Tevetoğlu, Fethi, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Yavuz, Nurcan, “*Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi*”, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 28, Ankara 1995,s.207,232.
- Yerasimos, Stefanos, Türk-Sovyet İlişkileri, Gözlem Yayınları, İstanbul 1979.
- Zürcher, Erik Jan, Milli Mücadelede İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995.